

Erdélyi történelmi népballadák

II.

Válogatta: Ráduly János

TÖRTÉNELMI NÉPBALLADÁINK

II. Rákóczi György 1657-es, szerencsétlenül végződő lengyelországi hadjáratának eseményei is visszhangra találtak a népköltészetben. „Tízennyolcezeren vagyunk nagy ínségben” — panasolja a rabságba hurcolt magyar vitéz. Emek korból való a *Basa Pista* tragédiáját megéneklő szövegünk is, amelynek hőse „Lengyelországnak határán” csatázik meg a gyilkosokkal. Pontosan adathozható a *Rákóczi Sámuel*-ballada keletkezése: „II. Rákóczi László (kinek neve a balladában Sámuelre változott) II. Rákóczi György erdélyi fejedelem unokatestvére volt, 1662-ben vakmerő csellel vissza akarta foglalni a töröktől Nagyváradot. Kísérlete azonban nem sikerült, elfogták, bebörtönözték és kivégezték” (Faragó, 1965. 279).

Épp ezekben az években — pontosítva: 1658-ban — keletkezett a *Vitéz Kádár István* históriás ének is, amelynek egyes epizódjai a nép ajkára kerültek, dallamos szövegváltozataikat a későbbi

gyűjtők megtalálták, rögzítették (Ráduly, 2009. 17-20.).

Külön szólunk a *Kerekes Izsák*-balladáról, amelynek szüzséje régi-régi motívumok újrafogalmazott részleteit őrizte meg, akárcsak a Szilágyi és Hagymási. Kutatóink joggal állapították meg, hogy a ballada „az elveszett hősi epika nagyon kevés kimutatható maradványainak egyike” (Demény István Pál, 1980. 5.).

Mikor történhetett az újrafogalmazás? Faragó József kutatásai szerint valamikor az 1700-as évek legelején, II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának éveiben, „amikor Szeben helyőrsége gyakran megtámadta a környező falukat” (Faragó, 1965. 284.)

Kiadványunkban beiktattuk a *Rákóczi-nóta* című verset is, amelyet ballada kesergőnek, a hős elődök nagy megidézőjének tekintünk. Lám: „Tenger rajtunk a fegyver, / Mert a német rajtunk hever, / S igen ver.” Szövegéről ilyen fölemelően nyilatkoztak a ku-

tatók: „A XVIII. század derekán keletkezhetett, átfogó képet ad a magyar társadalom helyzetéről a szatmári áru-
lást követő évtizedekben (...) Ismerte Csokonai és Kazinczi, ez volt Kölcsey és Petőfi Rákóczi-ról szóló költeményeinek ihletője is (...) Thaly Kálmán 20

változatát ismerte” (Dávid — Tordai, 1956. 303).

Nos, épp a változatok sokasága igazolja népi elterjedtségét, a drámai állapot pedig, amelyet megörökít, tökéletesen balladisztikus.

Ráduly János

7

Tatár rabságban levő erdélyiek dala

Menj el, édes szolgám, tekintsd meg szép hazám.
Akarja tatár kán, csak hozz választ hozzám.

Mondd meg szép Erdélynek, búba borult népnek,
Fő-fő vármegyéknek, a székely községnek!

Ha kérdik: mint vagyunk? Mondd meg: rabok vagyunk,
Térdig vasban járunk és csak sarcoltatunk.

Kezeink bilincsben, tömlöc fenekében
Vagyunk nagy ínségben — tatárok kezében.

Megsarcoltam volna húszezer tallérban,
De a pogány tatár csak meg sem hallotta.

Idegen országra hordoz szerte-széjjel,
Sűrűszámú pénzen ad török kezében...

Tizennyolcezeren vagyunk nagy ínségben
Tatárok kezében, szörnyű ínségekben.

Nyolcszázat hajtottak a Vörös-tengerre,
Mint ártatlanokat a veszedelemre.

Kérjük szép Rákóczit, mint kedves urunkat:
Szánja meg gyermekünk, özvegy feleségünk...

Tatár udvarában, hideg cellájában,
Sötét kamarában tartnak nagy rabságban.



Elváltozott színünk, elhervadott orcánk,
Beesett két szemünk, mint az írott képnek.

(Faragó 1965, 270-271. old. Közölte Thaly K. 1864-ben)

8

Basa Pista

(Fejedelem katonája)

Megölték a Basa Pistát,
Fejedelem katonáját.
Út szélén holtan találták
Lengyelországnak határán.

Lengyelországnak határán,
Rákóczinak bujdosásán,
Basa Pistát ott megfogták,
Az életét kioltották.

Ékes aranyos dolmányán
Végigömlött piros vére.
— Jaj istenem, jaj szűz Márja,
Mért is jöttem bujdosásra?

Életemet feláldoztam,
Vezérem megoltalmaztam.
Hazám határán megálltam,
Gyilkosokkal megcsatáztam.

Fehér Julis hazavárja
Minden este vacsorára.
— Ne várd, Julis, ne várd, Julis...

(Diószád, Szilágy megye. Faragó 1965, 268-269. old. Lajtha L. gyűjtése)

9

Vitéz Kádár István

Szérnyű nagy romlásra készül Pannónia,
Kinek mint tengernek megáradó hobja.
Sok búnak, bánatnak környülvette árja,
Mert a vitézeknek esett ma egy héjja.
Fölemeli Kádár szemeit az égre,
Mondván: Uram Jézus, jöjj segítségemre!
Nosza, jó katonák, harcoljunk két kézre!
Mert nem látok embert jőni segítségre.

A zászlótartónak felszóval kiáltja:
Vidd el fiam, vidd el a zászlót más útra,
Hogy el ne vesszen mi urunk kevés hadja.
Mert Magyarországért meghalok én még ma.

Kiontom véremet én szegény hazámért,
Ezenről meghalok kedves nemzetemért.
Nem szánok érette bizony ontani vért,
Mert én a Krisztustól veszek jutalmat, bért.

(Csíkjenőfalva, Csíkszék. Ráduly 2009, 13-14. old. Bartók B. gyűjtése)

10

Rákóczi Sámuel

(Váradi basa vendégsége)

Püspök városába hogy bementem vala
Nem sokadmagammal, csak századmagammal,

A váradi basa vendégségbe híva.
Egy cseppet sem késtem, azonnak elmentem.

Mikoron bementem a város kapuján,
Mikoron bementem a város kapuján,
Egyfelől a basa fogá jobb kezemet,
Másfelől a pogány kötözi testemet.

— Mi dolog, vitézek, hogy engem kötöztök,
Mi dolog, vitézek, hogy engem kötöztök?

Talán azt tudjátok, hogy én rab nem vagyok?
Hej, ha azt tudnátok: térdig vasban jártok!

Megüték a dobot a piac közepén,
Mégfúják a sípot a torony tetején:

— Urak sallangósa, Rákóczi Sámuel,
Úri méltóságod szolgaságra vál el!
Urak sallangósa, Rákóczi Sámuel,
Kényén tartott tested térdig vasban hever!

Ha a tenger vize mind tenta volna is,
Valamennyi fűszál mind penna volna is,

Mégsem írhatná le kínjai sokságát,
Melyekkel emésztik szegényt, ő nagyságát!

(Faragó 1965, 278-279. old. Palóczy Horváth Ádám gyűjtése)

11

Kerekes Izsák

(Háznépe védelmében elesett hős)

Hallottad-e hírét a híres Szebennek,
A híres Szebennek s a híres Mohának,
A Mohában lakó Kerekes Péternek,
S Kerekes Izsáknak, ő felnőtt fiának?
Ez egyszer ittasan ment az istállóba,
Ott is lefeküvék a lovak jászlába.

Egyszer csak kimene az ő édesapja
A tornácba, s lenéz onnan a határra.
Hát bizony jódögél nagy fekete sereg,
Úgy látszik messzünnen, mint a sötét felleg.
Nem tudják, miféle: kuruc-e vagy labanc,
De mégis gondolják: a szebeni rácok.

Ekkor csak lemene Izsák édesapja
A lovak jászlához, s ilyen szókkal mondja:
— Kelj fel, fiam, kelj fel, jó Kerekes Izsák,
Mert bizony jódögél nagy fekete sereg.
Úgy látszik messzünnen, mint a sötét felleg.

Nem tudjuk, miféle: kuruc-e vagy labanc,
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok.
Ekkor megfordula az első álmából,
De mégsem kele fel a lovak jászlából.

Másodszor kimene az ő édesanyja,
S ilyen szókkal költi igen hamarjába:
— Kel fel, fiam, kelj fel, jó Kerekes Izsák,
Mert bizony jódögél nagy fekete sereg,
Úgy látszik messzünnen, mint a sötét felleg,
Nem tudjuk, miféle: kuruc-e vagy labanc,
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok.
Ekkor megfordula második álmából,
De mégsem kele fel a lovak jászlából.

Harmadszor kimene szép gyönyörű mátka
A tornácba, s mindjárt lenéz a határra.
Hát jó az ellenség igen hamarjába.
És leszalada ő a lovak jászlához,
És így kezd beszélni a kedves urához:
— Kelj fel, szívem, kelj fel, itt van az ellenség!
Nem tudjuk, miféle: kuruc-e vagy labanc,
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok.

És ekkor felugrék jó Kerekes Izsák,
Igen hamarjába a lovát kihozák.
Felköté a kardját mindjárt oldalára,
S felfordula szépen jó barna lovára.
És visszatekinte s ilyen szókkal szóla:
— Kiontatom vérem apámért, anyámért,
Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért,
Meghalok én még ma az én nemzetemért.

E szók után lovát sarkantyúba kapja,
S az ellenség felé nagy bátran ugratja.
Hát jönnek a rácok, ő meg előttük van,
Kardemelve vágat igen iszonyúan.
— Add meg magad, add meg, jó Kerekes Izsák!
A rácok előre neki azt kiáltják.
— Látjuk, hogy vitéz vagy, de csak egyedül vagy,

A reménység téged mindjárást itt hagy,
Akármint mesterkedj, a mi kezünkben vagy!

— Mit adok rajtatok, ha egyedül vagyok!
 Kard nem jár meg engem, akármint vágjatok!
 Mond Kerekes Izsák s vagdal jobbra-balra,
 Hullatja a rácot a kardja egymásra.
 Egy elémentében gyalogösvényt vága,
 És visszajöttében szekérutat nyita.
 De ekkor megbotlék a lovának lába,
 Ó meg a lováról a földre borula.
 Jó Kerekes Izsák így járt a lovával,
 A rácok pediglen karddal és dárdával
 Vágják, ölik őtet s mindaddig göbödik,
 Amíg egyet sem rúg s nem is vergelődik,
 Így pusztították el Kerekes Izsákot,
 Aki a kardjával levága sok rácot.

(*Székegyföld. Faragó 1965, 282-284. old. Kriza J. II. =MNGy. III. 2. sz.*)

12

Rákóczi-nóta

Jaj, régi szép magyar nép,
 Az ellenség téged mikép
 Szaggat és tép!
 Mire jutott állapotod,
 Romlandó cserép.
 Mint egy kedves eleven kép,
 Voltál olyan szép,
 Magyar nép!
 De a sasnak körme között
 Fonnyadsz, mint a lép.
 Szegény magyar nép,
 Mikor lesz már ép?
 Megromlottál, mint cserép.
 Jaj, hát szegény magyar nemzet
 Jóra mikor lép?

Jaj, Rákóczi, Bercsényi,
 Magyarok híres vezéri,
 Bezerédi!
 Hová lettek magyar népnek

Vitéz vezéri,
Nemzetünknek hírszerzői,
Fényes csillagi,
Ocskai?
Az ellenség mindenfelől
Őket emészti,
Úzi, kergeti,
Búval epeszti,
Közinkbe sem ereszti.
Jaj, hát szegény nemzetünket
Mikép mellyeszti.

Jaj, országunk, jószágunk,
De főképpen mi magunk
Mint nyavalygunk.
Az idegen nemzetségnek
Rabjai vagyunk.
Jaj, naponként mind elfogyunk,
Jót ne is várjunk,
Kívánjunk,
Mert hatalmas, diadalmas
Nemzet van rajtunk,
Jaj, meg kell halnunk,
Meg nem maradunk,
Nagy ellenség közt vagyunk,
Bizony méltán ezek miatt
Kesergünk, sírunk.

Országunknak, magunknak,
Jaj minden maradékinknak!
Mindazoknak,
Kik e földön nagy ínségben
Így nyomorkodnak.
Özvegyek panaszkodnak,
Árvák zokognak:
Magoknak
Siralommal ártatlanok
Halált okoznak.
Úgy siránkoznak
És fohászkodnak.
Bánatjuk nem apadnak,

Mert hazánkból az ínségek
El nem távoznak.

Tenger rajtunk a fegyver,
Mert a német rajtunk hever,
S igen ver.
Mutogatja magát mintegy
Híres gavallér,
Nemzetünket hajtó pallér
Nem szán, mint hóhér,
Akit ér.
Addig veri, meddig neki
Mindent nem ígér,
Látod, mely kövér,
Bőrében sem fér,
De mégis mind többet kér,
Alig vagyunk országunkban
Miatta kenyér.

Nézz reánk, úr, a mennybűl!
Ments meg, kérünk, minket ily csúf
Ellenségtűl.
Ki a híres magyaroknak
Véréből épül.
Ne hagyd ily dühös ínségtűl,
Rút ellenségtűl,
Némettűl
Gyaláztatni, mocskoltatni
Az irigyektűl,
Ily dölyfös néptűl,
Kínzó eszköztűl,
Megfosztatni nevétűl,
Mindenkoron győzedelmes
Dicsőségétűl!

(Dávid — Tordai I-II. 1956. 116. sz. Az „Erdélyi Énekeskönyvből való legrégebb szöveg.”)

Barabás István

Magyar zene román lexikonban

Puliszka-induló — ötlik szemembe a dal meghökkentő címe. Hol, mikor, kinek a tollából, zongorájából született, és miképpen bukkanhatunk nyomára? Megéri a kutakodás fáradságait, hiszen művelődéstörténetünk bogrács-ihletésű gyöngyszemét gyanítom benne. Nosza, elő tehát a romániai zene mindentudó lexikonát, és ennek 3. kötetében rábukkanok a temesvári Győri Emilre. Született 1884-ben, 1929-ben szerepel a Romániai Zeneszerzők Szövetségének tagjai között. Életművéből fennmaradt két operett (*Meghalok utánad*, ill. *Akadályverseny*), számtalan táncdal, románc, valamint az említett *Puliszka-induló*. A forrás, ahol mindez sokkal részletesebben adatolva található: dr. Viorel Cosma egyetemi tanár *Muzzični din România* című, 1989-től kezdődően, húsz év alatt kilenc kötetbe foglalt lexikonja, erről lesz szó az alábbiakban.

Fölkerestem a szerzőt bukaresti lakásán, amely inkább dokumentációs könyvtár benyomását kelti: csaknem száz (!) saját kötet (monográfia, tankönyv, lexikon, publicisztika, levelezés) nyersanyaga mintegy hatmillió cédulába, újságkivágatba foglalva, mellette számtalan levél, plakát, műsorfüzet, meghívó, névjegykártya, folyóirat, fénykép. Cosma professzor 1946 óta (mikor tanári munkája mellett írásba kezdett) naponta hajnaltól napestig dolgozik ebben a zsúfolt környezetben, kikapcsolódást csak egyetemi munkája, a koncertek, egyéb rendezvények és természetesen a család jelentenek számára.

Röviden életútjáról: Temesváron született 1923-ban. Elmondja, hogy gyermekkorában az utcán együtt játszadozott román, magyar, német, szerb pajtásai-val, fesztelenül váltottak át egymás anyanyelvére, ugyanezt tapasztalta orvos édesapja rendelőjében, baráti körében, azóta érzi sajátjának a nemzeti kisebbségek kultúráját is. Tegyem hozzá: ez a vonzalom magyarázza, hogy később könyveket, alapvető tanulmányokat szentelt Kájon Jánosnak, Erkel Ferencnek, Bartóknak, Kodálynak; ilyen irányú kutatásai Magyarországon is megjelentek, a szakma elismerését két állami kitüntetés jelzi. Édesapja korai halála után Bukarestben tanult tovább, konzervatóriumi diplomája megszerzése után ugyanott folytatta pályafutását, mígnem eljutott a professzori, majd doktori fokozatig. Mint kiemelkedően kedves emléket idézi fel a napot, amikor lakásán meglátogatta Kodály Zoltánt, és beszámolt neki zenetörténeti, lexikonszerkesztői kutatómunkájáról, magyar és román zenészek kapcsolatairól. Volt is miről, amit bizo-
